

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Een schoon schip van oorloghe

Heyning, K.

Citation

Heyning, K. (2011). Een schoon schip van oorloghe. *Tijdschrift Voor Zeegeschiedenis*, 30(2), 3-20.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4306124>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4306124>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Verscheijnt tweemaal per jaar. Uitgegeven door de Nederlandse Vereniging voor Zeegechiedenis met medewerking van de Nederlandse Vereniging voor Oorlogsscheepvaart en de Nederlandse Vereniging voor Zeegechiedenis (1961-1991). ISSN 0924-6460.

Inhoud

Redactiesecretariaat: Maritiemuseum, Postbus 10000, 1780 CA Den Helder, j.van.der.kolk@maritiemuseum.nl (kopij)

Redactie: drs. G.M.W. Aarts, Hoofdstraat 25, 1161 PD Bext, tel. 0362-264220

dr. C.A.B. Antones, Universiteit Leiden, Opleiding Geschiedenis, Postbus 9515, 2300 RA Leiden, tel. 0152-274220

dr. R. van der Wal, Universiteit Leiden, Opleiding Geschiedenis, Postbus 9515, 2300 RA Leiden, tel. 0152-274220

"Een schoon schip van oorloghe" 3

KATIE HEYNING

De zaak van de gepreste schippers Schadevergoeding tussen 1793 en 1805 21

HUGO LANDHEER

De tunneldeur van de Tuva Reconstructie van een torpedering en het veiligheidsbeleid aan boord, 2 oktober 1941 41

MARTINE VAN DER WIELEN-DE GOEDE

Summaries 63

Uitreiking prijzen 65

Anekdoten Een bijzonder reddingsvest 68

RON BRAND

Boekbesprekingen 71

Signalementen 102

Nieuwe boeken en artikelen 105

RON BRAND

Agenda 151

BESTUUR

dr. J.C.A. Schokkenbroek (voorzitter), dr. C. van Bochove,

dr. J.B. Looijenga (penningmeester), drs. D.J. Tang, drs. M. Plantinga (secretariaat)

Aanmelding voor het lidmaatschap bij de secretaris: Keizershof 12, 2354 ET Leiderdorp. Contributie inclusief abonnement op *Tijdschrift voor Zeegechiedenis* € 30,- (binnenland) (studenten tot 26 jaar € 18,50 en nieuw fotokopie collegekaart en identiteitsbewijs) en € 35,50 (buitenland) over te maken op rekening 390150 ten name van de penningmeester van de vereniging te Eindhoven. Lezer nummers kosten € 12,- (excl. verzendkosten).

Leden- en abonnementsadministratie: dr. J.B. Looijenga, Laan van de Borch 310, 7825 RM Emmen. Website: www.zeegechiedenis.nl

Productie, distributie en verkoop losse nummers: Amsterdam University Press, Herengracht 231, 1016 CA Amsterdam, T (020) 4250000, E info@amup.nl

"Een schoon schip van oorloghe"

KATIE HEYNING

In het laatste decennium van de zestiende eeuw lieten de Staten van Zeeland een serie tapijten vervaardigen die de strijd om de Zeeuwse wateren tussen 1572 en 1576 verbeelden.¹ Een groot deel van de oorlogsschepen op deze tapijten is uitbundig versierd.

De Zeeuwse leeuw en de oranjeboom zijn op verschillende achtersteven te vinden, decoratieve motieven sieren menig schans- en marskleed (de verstevigde stukken zeildoek langs de boorden en rond de platformen in de masten). Van ontwerper Hendrik Vroom (1566-1640) is bekend dat hij zich grote moeite getroostte om twintig jaar na dato locaties en gevechtshandelingen zo getrouw mogelijk af te beelden. De locaties waar de verschillende episoden zich hadden afgespeeld, bezocht Vroom persoonlijk. Waar mogelijk liet hij zich over recente veranderingen informeren. Wat de oorlogshandelingen en het uiterlijk van de schepen betreft, kon hij zich echter alleen baseren op mondelinge verslagen van ooggetuigen. Het is de vraag in hoeverre de decoratie van de oorlogsschepen op deze tapijten overeenkomt met die van de schepen die de strijd daadwerkelijk aangingen.

In de eerste jaren van de Opstand bestond de Zeeuwse vloot bijna geheel uit gehuurde en buitgemaakte schepen die zowel qua type als qua decoratie sterk uiteenliepen. Dat in deze fase van de strijd geld werd besteed aan het overschilderen van voorstellingen en emblemen lijkt niet aannemelijk. Pas bij een opknapbeurt of bij de bouw van nieuwe schepen zal aan dit aspect aandacht zijn besteed. De oorlogsschepen op de Zeeuwse tapijten geven wat de decoratie betreft eerder een beeld van de situatie rond 1595 toen Vroom de voorstellingen ontwierp. In die jaren hadden beeldhouwers en schilders hun handen vol aan een "schoon schip van oorloghe". Niet alleen was een dergelijk schip rondom beschilderd, de voorstellingen op de romp zorgden samen met de vergulde en beschilderde beelden aan het galjoen, het houtsnijwerk aan galerij en kajuit, de beschilderde vlaggen, wimpels, schans- en marskleden voor een overweldigend effect. Net als elders in Europa werd de decoratie van oorlogsschepen in de Republiek gezien als een middel voor visueel machtsvertoon. Naar de mate waarin en wijze waarop de Staatse oorlogsschepen in de eerste decennia van de Republiek versierd werden, is tot nog toe geen onderzoek

1 K. Heyning, *De tapijten van Zeeland* (Middelburg 2007).

Detail uit het wandtapijt 'De slag bij Lillo' naar ontwerp van Hendrik Vroom, geweven door Jan de Maecht, 1597. Zeeuws Museum, foto Ivo Wennekes.

gedaan. In het archief van de Zeeuwse Rekenkamer zijn de rekeningen die betrekking hebben op de uitrusting van de Zeeuwse oorlogsvloot tezamen met een groot deel van de oorspronkelijke bewijsstukken vanaf 1586 bewaard gebleven.² Samen met de resolutiën van de Zeeuwse Admiraliteit geven zij een beeld van het belang dat de jonge soevereine Staat van Zeeland aan scheepsdecoratie hechtte. In dit artikel worden de ontwikkelingen tot circa 1625 bekeken.

SCHEEPSSIER

De gewoonte schepen te versieren met kleurige beschilderingen of houtsnijwerk is van alle tijden. Afbeeldingen, beschrijvingen, archiefstukken en archeologische vondsten tonen dit keer op keer aan. De Zeeuwen waren hiermee zeer vertrouwd. Op de rede van Arnemuiden waren voor het uitbreken van de Opstand voortdurend rijk versierde schepen te zien geweest die aanzienlijke personen van en naar Spanje voerden. Uit een traktaat van Filips van Kleef blijkt hoeveel waarde men in de zestiende eeuw aan scheepssier hechtte.³ Belangrijke schepen werden steevast rondom met heraldische motieven versierd, terwijl ook beschilderd textiel een prominente rol speelde. Bij speciale gelegenheden werden zelfs de zeilen met wapens, emblemen, spreuken of beeltenissen van heiligen beschilderd.⁴ In Veere werd voor het uitbreken van de Opstand regelmatig aan de uitrusting en versiering van schepen gewerkt. Zo leverde de Veerse schilder Dierick Jansz in 1550 zes met adelaars beschilderde marskleden voor de *Jonas* en de *Draak* en schilderde hij zes jaar later samen met Jehan Cornelisz heiligen, crucifixen en ridders op scheepstextiel bestemd voor de *Olifant* en de *Valk*. Dezelfde ambachtsman werd in 1554 betaald voor het aan de binnen- en buitenzijde met wapens en deviezen beschilderen van zeven oorlogsschepen.⁵

Uiterlijk machtsvertoon speelde hierbij duidelijk een rol. De correspondentie rond de uitrusting van de schepen die landvoogdes Margaretha van Parma in de zomer van 1565 naar Portugal stuurde om de bruid van haar zoon, Alexander Farnese, op te halen, geeft hiervan een goed beeld. Kosten noch moeite werden gespaard om de schepen, die in Veere in gereedheid werden gebracht, zo imposant mogelijk te doen

2 Zeeuws Archief (ZA), Rekenkamer C, rekeningen te water en rekeningen van de equipage-meesters. De laatste twee zijn voor de periode 1586-1609 online raadpleegbaar via www.archieven.nl.

3 F. van Kleef, *Instructions sur toutes manières de guerroyer tant par mer que par terre*, 1516. Zie J.K. Oudendijk, *Een Bourgondisch ridder over den oorlog ter zee. Philips van Kleef als leermeester van Karel V* (Amsterdam 1941).

4 Bijvoorbeeld bij de eerste reis van Karel V naar Spanje. L. Sicking, *Zeemacht en onmacht. Maritieme politiek in de Nederlanden 1488-1558* (Amsterdam 1998) 160.

5 Sicking, *Zeemacht* 197-200, 291 noot 154.

ogen.⁶ Voor een maximaal effect op het water werd de romp van deze schepen rood geschilderd. Uit Antwerpen kwamen speciaal vervaardigde vlaggen en standaarden van damast. De ruimten bestemd voor de prinses van Portugal en haar gevolg werden behangen met wandtapijten en zijden stoffen, terwijl speciale aandacht werd besteed aan het bed van de prinses, waarvoor een azuurblauwe hemel met in gouddraad geborduurde wapens werd vervaardigd. De benodigde expertise voor de uitrusting van dergelijke schepen was vóór 1572 in Veere volop aanwezig.

Over decoratieve werkzaamheden ten behoeve van de oorlogsvloot is in de eerste jaren van de Opstand weinig te vinden. In de Zeeuwse rekeningen over 1573/1576 komen weliswaar verschillende posten voor de leverantie van stof en het maken van vlaggen voor, maar nadere details ontbreken. De vroegste betaling voor decoratief schilderwerk dateert van 1576. Commissaris van de monsterring, Maerten Cornelisz Drooghe, declareerde dat jaar de kosten van het beschilderen van marskleden voor de admiraalsbark.⁷ Pas vanaf 1586 wanneer de rekeningen te water een continue reeks vormen, zijn meer gegevens beschikbaar. Met name de acquitten – de onderliggende bewijsstukken – verschaffen soms zeer gedetailleerde informatie. Naast de gemaakte uren en verbruikte hoeveelheden verf noteerden de ambachtslieden in hun rekeningen regelmatig details over de verrichte werkzaamheden. In dit artikel wordt alleen ingegaan op het aandeel van de schilders en beeldhouwers. De eveneens uitvoerig gedocumenteerde werkzaamheden van de huistimmerlieden en schrijnwerkers die verantwoordelijk waren voor het aftimmeren en inrichten van de kajuiten, blijven hier buiten beschouwing.

EERSTE JAREN

De gebruikelijke gang van zaken op de Zeeuwse werven is af te lezen aan de bouw van een aantal schepen rond 1590. Eerstverantwoordelijken waren de equipagemeesters en de commissarissen van de monsterring. Zij beoordeelden de bestekken en controleerden de voortgang. De Admiraliteitsraad werd door hen van de vorderingen op de hoogte gehouden en gaf van tijd tot tijd opdracht een volgende fase in gang te zetten. Zo sprak de raad op 13 maart 1589 over het werk aan het nieuwe schip op de Veerse werf.⁸ Equipagemeester Pieter Reygersbergh kreeg opdracht de schrijnwerkers,

6 L. van der Essen, *Alexander Farnèse. Prince de Parme, Gouverneur Général des Pays-Bas (1545-1592)*, 5 dln. (Brussel 1933-1937) dl. I, 116-117.

7 ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 20, fol. 102v.

8 Resolutiën Admiraliteit van Zeeland, 13 maart 1589. Zie hiervoor: I. van Loo (red.), *Resolutiën van de Gecommitteerde Raden ter Admiraliteit in Zeeland, 1584-1609*, 5 dln. (Middelburg 2011). De originelen bevinden zich in het Nationaal Archief, Archief Admiraliteitscolleges.

beeldhouwers en schilders aan het werk te zetten en het kaal opgeleverde schip van alle benodigdheden – variërend van masten tot ankers, ketels, vlaggen en schansklenden – te voorzien. De keuze voor een bepaalde schilder of beeldhouwer werd door de equipagemeester gemaakt. Bij hem diende de ambachtsman ook zijn rekening in. Eens per kwartaal maakte de equipagemeester een overzicht van de uitstaande posten en droeg hij deze met de bijbehorende bewijsstukken aan de tesorier-generaal van Zeeland over. De laatste verleende dan na controle ordonnantie tot betaling aan de ambachtslieden. Alleen kleinere onderhoudswerkzaamheden werden direct uit de beschikbare middelen van de werf betaald en later verrekend.

Op de admiraliteitswerven in Veere, Vlissingen en Zierikzee werkte men met een kleine groep schilders die per opdracht betaald werden. Geen van hen had een vast dienstverband. Op de Veerse werf was het vanaf 1586 de Arnemuidse schilder Jacob Adriaensz die betaald werd voor schilderwerk aan oorlogsschepen. Na zijn verhuizing in 1593 was hij tot 1604 de vaste schilder op de Vlissingse werf. Zijn werkzaamheden in Veere werden in 1593 overgenomen door de Middelburgse Simon Ykens, die in 1595 tijdelijk assistentie kreeg van Aernout Finsson. Robbert van Coninxloo maakte vanaf 1588 bijna al het decoratieve schilderwerk in Zierikzee. Adriaensz, Van Coninxloo, Ykens en Finsson waren alle vier afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden. Jacob Adriaensz kwam uit Brugge en werd in februari 1583 poorter van Arnemuiden.⁹ Robert van Coninxloo liet zich in 1584 in de poortersboeken van Zierikzee inschrijven als afkomstig van Brussel.¹⁰ Simon Ykens (Ikens, Vereycken, van Eycken, Eyckens) kwam iets eerder naar Zeeland. Na zijn opleiding in Antwerpen in het atelier van Gillis Coignet vertrok hij in 1576 naar Middelburg, waar hij lid werd van het Sint Lucasgilde. In 1595/1596 was hij deken van dit gilde.¹¹ Aernout Finsson (Vingtson, Finxon) ten slotte kwam net als Adriaensz uit Brugge. Finson werd op 16 juni 1587 poorter van Veere en overleed daar vóór 1617.¹² In hoeverre deze schilders zich gespecialiseerd hadden in decoratief schilderwerk is onduidelijk. Simon Ykens blijkt volgens een acquit uit 1595 ook kaarten voor de Admiraliteit geschilderd te hebben. In 1596 maakte hij in opdracht van de Staten

9 J. Briels, *Vlaamse schilders en de dageraad van Hollands Gouden Eeuw* (Antwerpen 1997) 292; J.L. Heerebout, *Arnemuiden poortersboek: alfabetische lijst van alle namen zoals die voorkomen in het poortersboek van Arnemuiden van 27 juni 1570-25 april 1844* (Goes 1984).

10 Briels, *Vlaamse schilders* 318.

11 A. Bredius, 'De gildeboeken van St. Lucas te Middelburg', in: Fr.D.O. Obreen, *Archief voor Nederlandsche Kunstgeschiedenis* ..., dl. VI (Rotterdam 1881/1882) 158, 168, 258; Ph. Rombouts en Th. van Lierius, *De Liggeren en andere historische archieven der Antwerpsche Sint Lucasgilde* ..., 2 dln. (Den Haag 1872) dl. I, 243, 269; Briels, *Vlaamse schilders* 411.

12 Briels, *Vlaamse schilders* 327; J.L. Heerebout, *Alfabetische namenlijst op de poorters van Veere* (Vlissingen 1972).

van Zeeland ook ontwerpen voor rekenpenningen.¹³ Van Robert van Coninxloo is een rekening uit 1592 voor het schilderen van een postuum portret van de Zierikzeese burgemeester Cornelis Ockersse bekend.¹⁴ Van Adriaensz en Finsson zijn geen nadere gegevens voorhanden.

WERKZAAMHEDEN

De rekeningen voor de *Zeeuse Leeu*, een van de nieuwe schepen waaraan in 1590 werd gewerkt, bewijzen dat de schepen een kleurrijk aanzien kregen. Schilder Simon Ykens voerde in zijn rekening posten op voor het gebruik van okergeel, loodwit, spaans groen, zwart, blauw, rood en vermiljoen. Voor het vergulden van de pilaren en de twee gebeeldhouwde leeuwen aan de galerij (de omloop aan de achterzijde van het schip) werd bladgoud gebruikt. Simon en zijn zoon werkten 36 dagen aan het beschilderen van het schip en het aanbrengen van de decoratie op de marskleden en standaarden. Zijn knecht Helias besteedde, ondersteund door verschillende hulpkrachten, achttien dagen aan het afwerken van de galerij. In totaal bedroegen de kosten voor het schilderwerk £ 45.16.8 Vlaams.¹⁵ Ter vergelijking, de vervaardiging van het beeldhouwwerk aan hetzelfde schip nam slechts vijf dagen in beslag en kostte £ 2.1.8.¹⁶ Uit verschillende rekeningen blijkt dat de schilders niet alleen de wapens, emblemen en decoratieve motieven op de schepen, vlaggen, schans- en marskleden schilderden, maar ook het gewone werk als gronden en in de verf zetten van de vlaggestokken voor hun rekening namen. Ook werd steeds in de kajuiten gewerkt. Uitzonderlijk gedetailleerd is de rekening van Robert van Coninxloo voor zijn werkzaamheden in de zomer van 1592.¹⁷ Van Coninxloo, die al eerder op de Zierikzeese werf bij de beschildering van schepen betrokken was, trok bij de beschildering van de twee pinassen die op 18 mei 1592 van stapel liepen, alle registers open.

Zijn rekening geeft weer hoe Van Coninxloo de buitenzijde van de twee pinassen rondom met zwarte en witte verf beschilderde met zeewezens, festoenen van fruit, oorlogstuig en ornament. Binnen verwerkte hij dezelfde motieven maar nu aangevuld met voorstellingen van personen te voet en te paard. Op de spiegels (de platte afsluiting aan de achterzijde van de romp) schilderde Van Coninxloo de rijk vergulde wapens van Maurits en Zeeland omgeven door cartouches, kindertjes en

guirlandes van fruit in verschillende kleuren. Onder het roer pronkten op het ene schip een meerman en op het andere een meermin. Het scheepstextiel was met heraldische motieven en oranjetakken versierd. De zes marskleden waren elk getooid met het wapen van Maurits en twee wapens van Zeeland en hadden langs de onder-rand een geschilderde franje in oranje, wit en blauw. Op de twee grote vlaggen schilderde Van Coninxloo zes wapens gescheiden door oranjetakken: twee van Maurits, twee van Zeeland en twee van Zierikzee met rondom opnieuw een oranje, wit, blauwe franje. Tot slot beschilderde hij nog twee rode vaantjes aan weerszijden met het wapen van Zierikzee. De notenhouten beelden van een meerman en een meermin aan de galjoenen werden enkele maanden later door hem van kleur voorzien.¹⁸

Hoe fraai deze rijke uitmontering ook was, de Admiraliteitsraad bleek niet gelukkig en weigerde in eerste instantie de rekening van £ 72.0.0 te voldoen.¹⁹ Commissaris Maerten Drooghe en de Zierikzeese equipagemeester Mattheus Jacobsz Cock kregen opdracht de prijs naar beneden bij te stellen. Van Coninxloo weigerde hiermee accoord te gaan en begaf zich persoonlijk naar Walcheren om ordonnantie van betaling te krijgen. In een brief aan de Admiraliteitsraad stelde hij de geboden bedragen zo karig te vinden dat het niet verantwoord zou zijn daarop in te gaan. Het werk had niet alleen hemzelf maar ook vijf knechten gedurende vijf weken volledig in beslag genomen en hun dagelden zou hij in elk geval moeten betalen. Aan het einde van zijn verzoekschrift verzekerde hij de heren dat hij zijn geld waard was omdat "alsulcken schepen in Hollandt oft Zeelandt soo vele de schilderije belangt niet en souden te vinden sijn". Nadat zijn brief in de vergadering van 10 mei 1593 was besproken, besloten de leden van de Admiraliteitsraad zijn nota met £ 50 te voldoen. Om herhaling te voorkomen bepaalden de heren dat de equipagemeesters en commissarissen van de montering voortaan pas na voorafgaande toestemming van de raad schilderingen in en aan oorlogsschepen mochten laten aanbrengen. Elf dagen later begaf Van Coninxloo zich ten tweede male naar Middelburg om zijn geld op te halen.

In vergelijking met de gebruikelijke kosten was Van Coninxloo's rekening hoog, maar gezien het feit dat het hier om twee schepen ging niet uitzonderlijk. Simon Ykens ontving in 1591 £ 45.16.8 voor zijn werk aan de *Zeeuse Leeu* en £ 37.0.0 voor het beschilderen van de *Neptunus*. De Admiraliteit betaalde Jacob Adriaensz in 1593 £ 35.10.0 voor het schilderwerk aan de *Aeolus*.²⁰ Dit waren echter grote schepen die in formaat de Zierikzeese pinassen met een laadvermogen van slechts zeventig lasten ver overtroffen. Het lijkt erop dat men zich op de werf in Zierikzee door enthous-

13 ZA, Rekenkamer C, inv.nrs. 6266, acquitten 17 summa; 230, fol. 319v.

14 Gemeentearchief Schouwen-Duiveland, Archief Weeskamer Zierikzee, inv.nr. 5101.

15 Alle bedragen worden in ponden Vlaams aangegeven, de gebruikelijke rekeneenheid in Zeeland. Een pond Vlaams was gelijk aan zes Hollandse guldens.

16 ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 6150, fol. 35v; 6152, acquitten 12 summa.

17 ZA, Rekenkamer C, inv.nrs. 6213 fol. 441v; 6220, fol. 42v; 6222, acquitten 9 summa.

18 ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 33510, fol. 5v.

19 Resolutiën Admiraliteit van Zeeland, 10 mei 1593; ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 6222, acquitten 9 summa.

20 ZA, Rekenkamer C, inv.nrs. 6150 fol. 35v; 36990 fol. 5; 6240 fol. 81; 6244 acquitten 17 summa.

siasme heeft laten meeslepen en ervanuit ging dat omwille van het vertoon kosten noch moeite gespaard dienden te worden. Eerdere declaraties van Van Coninxloo waren veel lager geweest. Zo had hij in 1591 tijdens een opknapbeurt op de Zierikzeese werf het oorlogsschip van kapitein Ketelaar onder handen genomen. Hij had het schip van een nieuwe gele glans voorzien en met allerhande ornament beschilderd. Op de achterzijde bracht hij banen van oranje, wit en blauw aan. Tezamen met de wapens van Zeeland en Maurits op de drie schanskleden kwam de rekening toen op £ 9.3.8.²¹

Ondanks de onenigheid over het werk aan de *Meerman* en *Meerminne* bleef men op de Zierikzeese werf gebruik maken van de diensten van Van Coninxloo. De Admiraliteitsraad hield zijn werkzaamheden echter nauwlettend in het oog. Toen hij in het najaar van 1593 opdracht kreeg de *Hondt*, de nieuwe pinas voor kapitein Legier Pietersz te beschilderen, kwamen raadsheren Aleman en Taymon persoonlijk naar Zierikzee om het werk in ogenschouw te nemen en de hoogte van de betaling vast te stellen.²² Ondanks alle bezwaren lijkt het erop dat met de rijke beschildering van deze twee pinassen een nieuwe trend was gezet. In het bijzonder de schilderijen in de kajuiten en de zeewezens aan de buitenzijde moeten de hogere officieren aangesproken hebben. Toen kapitein Ketelaar van de *Meerman* in 1594 overging op een vlieboot, kreeg Van Coninxloo opdracht zijn nieuwe onderkomen te komen beschilderen terwijl het schip op de rede van Veere lag.²³ Tijdens reparatiewerkzaamheden aan het karveel het *Vliegent Hert* in september 1595 kreeg hij opdracht de kajuit van vice-admiraal Joos de Moor "geheel te schilderen met alderley versierselen van beelden, gevogelte ende fruytaige". Ook het roeijacht en de sloep die bij dit oorlogsschip hoorden, werden door Van Coninxloo onderhanden genomen en boven het roer en aan weerszijden met allerhande decoratieve motieven beschilderd.²⁴ Aan Van Coninxloo's werkzaamheden voor de Admiraliteit kwam pas met het overlijden van de Zierikzeese equipagemeester Cock in 1599 een eind. Vanaf dat jaar werd nog maar één schip in Zierikzee onderhouden en concentreerde de Admiraliteit nieuwbouw verder op Walcheren. Mogelijk was het wegvallen van deze bron van inkomsten de reden dat Van Coninxloo kort daarop naar Bergen op Zoom vertrok, waar hij tussen 1608 en 1620 diverse malen deken van het Sint Lucasgilde was.

21 ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 6172 fol. 470v.

22 ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 6244, rekeningen equipagemr. Zierikzee, fol. 1217v.

23 ZA, Rekenkamer C, inv.nrs. 6250, fol. 118v; 6255 acquitten 16 summa.

24 ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 33540 fol. 22v, 23, 25.

SPIEGELSCHILDERINGEN

In dezelfde jaren is voor het eerst expliciet sprake van grote spiegelschilderingen verwijzend naar de naam van het schip. In augustus 1594 besloot de Admiraliteitsraad het nieuwe schip dat in Vlissingen van stapel liep de *Arent* te noemen en die vogel op de spiegel te laten aanbrengen. Op de nieuwe vlieboot de *Bruynvisch* moest een bruinvis komen, op de nieuwe boot van kapitein Jan Adriaense de Wale, die de *Jaegher* heette, een jager.²⁵ Het is een van de weinige keren dat in de resolutiën van de raad sprake is van besluiten over de voorstellingen op de Zeeuwse schepen. Uit de acquitten blijkt dat het hierbij om afbeeldingen en niet om guirlandes met letters ging. Jacob Adriaensz ontving voor het schilderen van de bruinvis, de arend en de jager telkens £ 2.0.0.²⁶ In de hieropvolgende jaren verwees de schildering op de spiegel steeds vaker naar de naam van het schip, al bleven heraldische motieven een prominente rol spelen. Robert van Coninxloo schilderde in 1599 op de vlieboot van kapitein Anthonis Bartelmeeusz Verhelle "een meerman geheel verciert met zijn wateringe ende comparkementen rontsomme mitsgaders ook het wapen van Zeeland in zijn comparkement met een croone zeer heerlick verciert met freutagie ende alderhande couleuren".²⁷ Achter op de spiegel van de nieuwe vlieboot de *Hope* werd in 1603 de personificatie van de hoop omringd door enige wapens geschilderd.²⁸

Aandacht voor scheepssier was geen exclusief Zeeuwse aangelegenheid. Ook de andere admiraliteiten hielden zich hiermee bezig. Het oorlogsschip dat in 1595 op de werf van de Admiraliteit op de Maze voor Maurits werd gebouwd, kende een uitvoerige beschildering met zeewezens en dolfijnen.²⁹ De Amsterdamse Admiraliteit benaderde in 1599 beeldhouwer/architect Hendrick de Keyser met de vraag hoe zij de emblemen op de spiegels van de *Hollantsche Thuyne* en verschillende koopvaardischepen die op dat moment verbouwd werden, het beste konden laten schilderen.³⁰ Een klein schip dat in opdracht van de Staten van Holland op de werf van de Admiraliteit op de Maze was gebouwd, werd in het najaar van 1596 door de Staten-Generaal gezien als een waardig diplomatiek geschenk ter gelegenheid van de kroning van de nieuwe koning van Denemarken.³¹ Scheepssier was tegen 1600 duidelijk een rol gaan spelen bij de visualisering van de macht van de jonge Republiek.

25 Resolutiën Admiraliteit van Zeeland, 8 en 29 augustus 1594.

26 ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 6250 fol. 118; 6255, acquitten 16 summa.

27 ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 33630 fol. 7v; 33631.

28 ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 37280 fol. 56.

29 G.C.E. Crone, *De jachten der Oranjes* (Amsterdam 1937).

30 W. Troost, 'Hendrick de Keyser als scheepsdecorateur' in: *Ons Amsterdam* jrg. 23 (1971) nr. 11, 350-352.

31 N. Japikse (bew.), *Resolutiën der Staten-Generaal van 1576 tot 1609*, deel 9 (1596-1597), RGP grote serie 62 (Den Haag 1926) 142, 144.

BEELDHOUWERS

De werkzaamheden van de beeldhouwers waren in eerste instantie beperkt. Hun werk lijkt zich vóór 1590 geconcentreerd te hebben op wat ornament aan de betimmering in de kajuit en de pilaren van de galerij en stond in geen verhouding tot het aandeel van de schilders. Ook hier werkte men bij voorkeur met personen met wie men goede ervaringen had opgedaan. In het laatste decennium van de zestiende eeuw waren het de Middelburgse beeldhouwers Hans van Campenhout en Hans van Halewijn (Alewijn) die bijna alle opdrachten binnenhaalden. Ook zij kwamen uit de Zuidelijke Nederlanden. Van Campenhout, die in 1562 lid werd van het Antwerpse Sint Lucasgilde, kwam in 1588 naar Zeeland en werkte vanaf 1590 voor de Admiraliteit. In 1591 komt zijn naam voor het eerst in de rekeningen van Middelburg voor – de stad waarvan hij in 1593 poorter werd. In of kort na 1594 lijkt hij te zijn overleden.³² Antiëksnijder Hans van Halewijn, wiens eerste opdracht voor de Admiraliteit in 1587 het houtsnijwerk aan de nieuwe trap naar de Admiraliteitsraadkamer in de Middelburgse Abdij betrof, komt van 1589 tot 1611 in de rekeningen van de Walcherse werven voor. Hij was een veelzijdig vakman, die geenszins alleen gespecialiseerd was in scheepsdecoratie. In 1590 sneed hij de twee houten mannetjes voor het stadshorloge aan het Middelburgse stadhuis, in 1593 werkte hij aan de preekstoel en de klok van de Engelse kerk. Vanaf 1596 kreeg hij regelmatig opdrachten van het Middelburgse Gasthuis voor het maken van houten kassen ter ondersteuning van gebroken benen. Ook leverde hij het Gasthuis houten armen en benen voor patiënten die ledematen hadden verloren.³³ In opdracht van het Veerse stadsbestuur repareerde hij in 1588 de gevelbeelden van het stadhuis, waarvan door soldaten onderdelen waren afgeschoten. Ook de hermen aan de nieuwe bovenbouw van de stadhuistoren uit 1595 waren van zijn hand. In 1602 en 1603 komt hij in de rekeningen van de magistraat van Vlissingen voor.³⁴

Vanaf het laatste decennium van de zestiende eeuw nam het aandeel van de beeldhouwers aan de scheepsdecoratie gestaag toe. Nieuw was het snijwerk aan de voorzijde van de schepen. In de zomer van 1590 bracht Hans van Campenhout, die

32 Rombouts en Van Lierus, *De Liggeren* 226, 288; H.M. Kesteloo, 'De stadsrekeningen van Middelburg 1550-1600', in: *Archief. Vroegere en latere mededeelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* VII (1891-1894) 74, 92, 107.

33 ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 6100, fol. 39; Kesteloo, *Stadsrekeningen* 40, 85; J.L. Kool-Blokland, *De zorg gewogen* (Middelburg 1990) 83-84.

34 P. Blom, 'De zeldzaamheden op het gemeentehuis voorhanden'. Het stadhuis van Veere en zijn inrichting', in: *Archief, mededeelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* (1994) 25; R. Vos en F. Leeman, *Het nieuwe ornament* (Den Haag 1986) 88; Gemeentearchief Vlissingen, Familie-archief Mauritz, inv.nr. 4955, fol. 2-4.

meewerkte aan de bouw van het nieuwe karveel de *Salamander*, voor het eerst kosten in rekening voor het snijden van de salamander "vooren aen desen schepe".³⁵ Voor die tijd had men zich tot een kleine bekroning aan het uiteinde van de pin beperkt, zoals de ronde appel die Willem de stoeldraaier in 1591 bij de reparatie van het *Zeepaert* leverde.³⁶ In de loop van de jaren negentig komen echter steeds meer posten voor beeldhouwwerk aan het galjoen (de driehoekige uitbouw voor de romp) in de equipagerekeningen voor. Zo kocht de Zierikzeese equipagemeester in het najaar van 1592 twee blokken notebomenhout waaruit Hans van Campenhout een meerman en een meermin voor de gelijknamige pinassen sneed. Het hout kostte £ 1.15.0, de beeldhouwer ontving £ 3.12.6 voor zijn werk.³⁷ In 1594 maakte Van Campenhout een beeld van Neptunus voor het gelijknamige schip dat in Veere van stapel liep, in 1601 sneed Hans van Halewijn een notenhouten beeld van Samson voor het galjoen van de *Sampson*. Vooraan de nieuwe vlieboot de *Hope* sneed Van Halewijn in 1603 een "pinne met de hope daerop, ende de slange".³⁸ Van leeuwen was in deze jaren nog geen sprake, de naam van het schip bepaalde de voorstelling.

STEEDS MEER SNIJWERK

De gedetailleerde rekeningen voor het schilder- en beeldhouwwerk aan een aantal gelijktijdig gebouwde schepen in 1606/1607 geven een goed beeld van de ontwikkelingen die zich sinds 1590 hadden voorgedaan.³⁹ De rol van het beeldhouwwerk was in vijftien jaar tijd zienderogen toegenomen. In plaats van de schrijnwerker of de stoeldraaier maakte nu de beeldhouwer de pilaren en lijsten van de galerijen, die verlevendigd werden met wapens, tronieën en satyrfiguren. Ook het snijwerk aan het galjoen was uitvoeriger geworden. Voor de *Arent* leverde Hans van Halewijn naast de gelijknamige vogel – kleurrijk beschilderd en met een met bladgoud vergulde bek – ook snijwerk aan de kam (de stukken tussen de uitleggers).⁴⁰ Het aandeel van de schilder was niet wezenlijk veranderd. De zijden van de schepen werden nog steeds rondom met lofwerk en grotesken beschilderd en ook de voorstellingen op de spiegels werden door hem geleverd. Wel ging nu steeds meer aandacht uit naar de schilderijen in de binnenruimten. In de overdekte galerij van de *Tonijn* kwam "een zeetriumph overhanghen met de wapens van alle steden van Zeelandt", tegen het

35 ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 6152, rekeningen equipagemeester Veere, fol. 40v.

36 ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 6152, rekeningen equipagemeester Zierikzee, fol. 428.

37 ZA, Rekenkamer C, inv.nrs. 6213, fol. 440v; 37280 fol. 55v.

38 ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 37010 fol. 24v, 6360 fol. 164, 37280 fol. 55v.

39 ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 6405, acquitten 7 en 9 summa. In hetzelfde inventarisnummer zijn verschillende scheepsbestekken te vinden.

40 ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 6415, acquitten 9 summa.

plafond waren zonnen, manen en sterren geschilderd. Ook bij de *Arent* waren de plafonds van de kajuit en de vandaaruit bereikbare galerij als een sterrenhemel beschilderd. De ingang van de kajuit op de *Tonijn* kreeg een extra accent met voorstellingen van "persona als anders". De kosten van het schilderwerk bleven tussen 1590 en 1606 redelijk constant. Willem d'Assonville ontving voor zijn werk aan de *Tonijn* £ 16.0.0. De kosten van het beeldhouwwerk aan hetzelfde schip – £ 9.0.0 – waren daarentegen beduidend hoger dan tien jaar eerder toen men gemiddeld £ 3.0.0 in rekening bracht. Met de vormgeving van de decoratie lijkt de Admiraliteitsraad zich nog steeds nauwelijks te hebben bemoeid. Pas in september 1613 werd in een raadsvergadering uitvoerig over decoratief snijwerk gesproken, toen admiraal Haultain verslag uitbracht over de aanbesteding van het beeldhouwwerk aan de *Aeolus* en de *Neptunus*. Een jaar later werd een bestek voor snijwerk aan een nieuw schip ter goedkeuring aan de raad voorgelegd.⁴¹

De trend naar meer beeldhouwwerk zette in de daaropvolgende jaren door. Bij de bouw van het grote admiraalsschip *Orainge* in 1620 bedroeg de rekening voor het houtsnijwerk maar liefst £ 60.0.0.⁴² Voor het eerst was hier sprake van een groot, uit hout gesneden wapen van de prins van Oranje geflankeerd door leeuwen op het bovenste deel van spiegel, waarvoor beeldhouwer Pieter Gorissen £ 12.0.0 in rekening bracht. Een opengewerkt hakkebord met lofwerk en twee leeuwen ter weerszijden van het wapen van Zeeland bekroonde het geheel. De twee galerijen waren eveneens rijk met beeldhouwwerk versierd. De bovenste galerij telde zes hele en zestien halve pilaren afgewisseld door termen (dragende figuurtjes), twee satyrskoppen en een leeuwenkop. Op de onderste galerij waren naast vierentwintig hele en halve pilaren acht Romeinse figuren te vinden. Het wapen van de Zeeuwse Admiraliteit sierde het middelste vak, de hoeken waren met leeuwenkoppen geaccentueerd. Tegen de onderzijde van deze galerij waren nog eens negen Romeinse koppen geplaatst. Langs de zijkanten van de *Orainge* waren acht gesneden zeemonsters te zien, op de torens twee piramiden. De grote knecht, de fokknecht en de besaanknecht waaromheen de schoten van de zeilen geslagen werden, kregen de vorm van "Turcx-hoofden". Ook binnen was beeldhouwwerk te vinden. Voor het portaal voor de grote kajuit sneed Gorissen twee gebeeldhouwde halffiguren, in de grote kajuit bracht hij op de hoeken van de galerij twee satyrfiguren aan. Ook de stoel van de admiraal werd met twee leeuwentronies versierd. Voor het galjoen met een doorluchtig met loofwerk versierde kam ten slotte, sneed Gorissen een leeuw met een oranjetak in zijn klauwen. Twee hoofden sloten de regelingen af. Veel van de decoratieve elementen die op dit schip te vinden waren, zouden gedurende de rest van de zeventiende eeuw de aanblik van de oorlogsschepen van de Republiek blijven bepalen.⁴³

41 Resolutiën Admiraliteit van Zeeland, 16 september 1613, 1 september 1614.

42 ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 8115, acquitten 9 summa.

VERANDERENDE ROL VAN DE SCHILDER

De werkzaamheden van schilder Wouter Beuckel bestonden bij de *Oraigne* voor een groot deel uit het kleurrijk beschilderen en vergulden van het beeldhouwwerk. Zijn eigen inventiviteit kwam nog wel tot zijn recht in de schildering onderop de spiegel en de decoratieve schilderingen in de galerijen en kajuiten. Helaas is onduidelijk met welke motieven de zijkanten van de *Oraigne* beschilderd werden. Beuckel rekende voor dit deel van zijn werkzaamheden inclusief verf £ 14.0.0 en stelde het schip van achteren naar voren als gebruikelijk te hebben beschilderd. Gezien de prijs mag enige versiering verwacht worden. Mogelijk werden hier net als op de zijkanten van de jachten de *Vergulde Valck* en de *Zeeusche Post* van 1626 rondom nog steeds zeewezens geschilderd.⁴⁴

Het aandeel van de schilder bestond vanaf 1620 steeds vaker uit het schilderen en vergulden van het beeldhouwwerk. De schilderingen op de achterkant gingen zich beperken tot de onderste zone, de halfronde overgang tussen het onderste en bovenste gedeelte van de spiegel die men het verwulf noemde. De rest van de spiegel werd met snijwerk versierd. Zo schilderde Pieter Pringier in 1622 op het wulf van de *Lupaert* een luipaard in een landschap met daaronder de naam van het schip in zwarte letters, terwijl op het bovenste deel van de spiegel een gebeeldhouwd wapen met twee staande leeuwen als schildhouders te zien was. Ook de spiegel van de *Groenen Draeck* werd in 1623 versierd met een gebeeldhouwde draak.⁴⁵ In deze jaren ontstond ook de gewoonte onder aan de spiegel een stadsgezicht te schilderen, zoals op het wulf van de *Zeeusche Post* waar in 1626 een voorstelling van Arnemuiden met haar zoutketen geschilderd werd.⁴⁶

Binnen bleven de schilders wel een belangrijke rol in de decoratie spelen. Uit verschillende rekeningen blijkt dat de zolderingen van galerijen en kajuiten tussen 1620 en 1626 steeds met sterrenhemels beschilderd werden. In het jacht de *Vergulde Valck* schilderde Pieter Pringier in september 1626 op de schotten in de kajuit vijf landschappen waarin de geschiedenissen van Tobias en Abraham, een beren-, een wolven- en een hertenjacht waren verbeeld. Voor de kajuit van de *Zeeusche Post* leverde hij in hetzelfde jaar vier landschappen, terwijl hij op de deuren figuren van een man en een vrouw aanbracht.⁴⁷

43 Zie J.C.A. Schokkenbroek en C.E. Zonneville-Heyning, *Kunst op het water. Nederlandse scheepssier 1650-1850* (Zutphen 1995).

44 ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 8175, acquitten 9 summa.

45 ZA, Rekenkamer C, inv.nrs. 8130, fol. 124; 8134, acquitten 10 summa; 8140, fol. 141; 8144, acquitten 9 summa.

46 ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 8175, acquitten 9 summa.

47 ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 8175, acquitten 9 summa.

Hoewel uitvoerig beeldhouwwerk zoals aan de *Oraigne* in de loop van de zeventiende eeuw de norm zou worden, was een dergelijke decoratie in 1620 nog zeer geavanceerd. In de daaropvolgende jaren zou het aandeel van het snijwerk ook op kleinere oorlogsschepen steeds groter worden. Waarom men van schilderijen overging op beeldhouwwerk is niet bekend. Mogelijk heeft de mate waarin het zee-water de decoratie aantastte hierbij de doorslag gegeven. Of de Zeeuwse Admiraliteit hiermee voorop liep, is evenmin te zeggen. Van de andere admiraliteiten is niet voldoende archiefmateriaal bewaard om hierover conclusies te kunnen trekken.

FINANCIËLE AFWIKKELING

Telkens weer wordt in de resolutiën van de Admiraliteitsraad gesteld dat werkzaamheden "tot minsten coste ende meesten proffyte van den lande" dienden te geschieden. Na de affaire rond Robert van Conincxloo kregen de equipagemeesters regelmatig te horen dat aangegeven limieten zonder akte van autorisatie niet overschreden mochten worden. Uit opmerkingen in de marge van rekeningen, zoals bij de uitbetaling aan Wouter Beuckel voor zijn werk aan de *Aeolus* in 1614, blijkt dat in de ogen van de raad onnodige kosten toch telkens weer gemaakt werden.⁴⁸ Vanaf het laatste decennium van de zestiende eeuw werden bij de bouw van nieuwe schepen op de Veerse en Vlissingse werven bestekken voor het schilder- en beeldhouwwerk gemaakt. De aangezochte schilders en beeldhouwers maakten vervolgens een raming van de kosten en bedongen bij de equipagemeesters voor hun werk een bepaald bedrag dat na voltooiing van de werkzaamheden betaald werd. Een enkele keer kreeg men een voorschot, zoals schilder Simon Ykens in 1593 voor zijn werk aan de *Neptunus*. Van het overeengekomen bedrag van £ 37.0.0 kreeg hij op voorhand £ 6.0.0.⁴⁹ Toen bij hetzelfde schip Ykens' schatting van het werk uiteindelijk niet bleek te kloppen, besloot de equipagemeester vanwege het zware werk en Ykens klachten zelfs meer te betalen dan oorspronkelijk overeengekomen was. Dit lijkt een uitzondering geweest te zijn, van toeslagen op de rekening werden slechts incidenteel voorbeelden aangetroffen. Wel van kortingen. Uit de acquitten bij de rekeningen blijkt dat de Admiraliteit regelmatig kortte op de in rekening gebrachte bedragen. Zo werd de rekening van dezelfde Ykens voor zijn werkzaamheden aan het jacht de *Gouden Valck* in 1595 door de Admiraliteit van £ 14.4.8 teruggebracht tot £ 11.16.8. Ook de beeldhouwer van de prestigieuze *Orainge* werd in 1621 op zijn rekening gekort. Van de gedeclareerde £ 74.0.0 ontving hij slechts £ 60.0.0.⁵⁰ De Admiraliteitsraad

48 ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 34900 fol. 36.

49 ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 36990 fol. 5.

50 ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 8115, acquitten 9 summa.

kon het zich blijkbaar veroorloven eenzijdig kortingen op de rekeningen van haar leveranciers aan te brengen. Waarschijnlijk zullen veel ambachtslieden hier bij voorbaat rekening mee gehouden hebben en al direct hogere bedragen gedeclareerd hebben.

Ook onvoorziene omstandigheden konden vertraging bij de financiële afwikkeling veroorzaken. In 1603 zag Hans van Halewijn zich zelfs gedwongen persoonlijk een request met verzoek om betaling bij de Admiraliteitsraad in te dienen voor een beeld van Samson dat hij twee jaar eerder op last van equipagemeester Pieter Reygersberch gemaakt had. Omdat er sprake van was dat men aan de *Sampson* een galerij zou maken en Van Halewijn ervanuit ging dat hij daarvoor het snijwerk zou moeten leveren, had hij de rekening voor het werk aan het galjoen niet direct ingediend. Toen equipagemeester Reygersberch onverwacht overleed, wist hij niet hoe hij zijn geld moest krijgen. Reygersberch's weduwe stuurde hem steeds naar de Admiraliteit door. De raad had begrip voor de situatie, maar weigerde zijn rekening volledig te voldoen. In plaats van de gevraagde £ 6.10.0 kreeg Van Halewijn £ 4.10.0.⁵¹

Op het tempo van de werkzaamheden zag men steeds nauwlettend toe. In maart 1615 ging kapitein Cornelis Janssen zelfs gedurende een maand naar Dordrecht waar het nieuwe jacht de *Zeeusche Post* gebouwd werd om de schilder, de beeldhouwer en de schrijnwerker tot enige haast te bewegen. De weersomstandigheden werkten echter niet mee. Zelfs de aanschaf van kolen om de schilderijen sneller te laten drogen hielp niet afdoende. Uiteindelijk was schilder Laurens Lebuwijns gedwongen de zij-kanten van het jacht ten tweede male te beschilderen daar de regen het werk volledig had bedorven.⁵² Wanneer werkelijk haast was geboden, werden meesters van elders door de hoofdaannemer bij het werk betrokken. Zo zag de Veerse schilder Pieter Prangier zich in 1626 verplicht vier vrije meesters van buiten in te huren omdat het werk aan de *Vergulde Valck* en de *Zeeusche Post* snel af moest maar wel "constich most gewrocht wesen".⁵³

"TOT EERE VAN DEN LANDE"

Scheepssier was een vorm van uiterlijk machtsvertoon, in de jonge Staat van Zeeland een duidelijk punt van aandacht. Geregeld wordt in de rekeningen en acquitten aangegeven dat het schilder- en beeldhouwwerk "tot vereeringhe" van het schip of "tot meesten oirboir van den lande" diende. Ook de vlaggen en vaandels aan boord dienden dit doel. In de rekeningen van de Zeeuwse Admiraliteit staan talloze posten

51 ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 6360 fol. 164; 6366 acquitten 6 summa.

52 ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 6483, acquitten 8 summa.

53 ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 8175, acquitten 9 summa.

voor de aankoop van vaansaai, zijde en armozijn. De kleur van de stof was blauw of een combinatie van oranje, wit en blauw. De wapens en voorstellingen op de vlaggen werden geschilderd door de schilders die de schilderijen op de schepen maakten. Van borduurwerk was geen sprake. Hoewel men uiterlijk vertoon belangrijk achtte voor het hooghouden van de eer van de jonge staat, zaten de Zeeuwse Staten soms zo krap bij kas dat uitgaven hiervoor drastisch beperkt moesten worden. Bij de besluitslagen rond de ontvangst van de hertog van Anjou begin 1582 werd zelfs besloten dat het – gezien het kortstondig verblijf van de hertog op Zeeuwse bodem – beter was geen geld aan vlaggen en andere scheepsversieringen uit te geven.⁵⁴

In latere jaren was meer geld beschikbaar voor representatie. Bij de uitrusting van de *Justicie*, het schip dat in mei 1591 ter ondersteuning van koning Henri IV naar Frankrijk werd gezonden, trok men wel alle registers open. Het twee jaar oude schip werd van voren en achter verhoogd en voorzien van beschilderde vlaggen, wimpels, topstaanders en marskleden “zoe een soe schoonen schip van oorloge toecompt”. Koopman François Bruneel leverde hiertoe maar liefst 139 el blauw lijnwaad. Om het schip nog “schoonder ende geweldiger te thoonen” liet men schilder Simon Ykens het schip rondom opnieuw beschilderen “nae de manieren van den oorloge”. Begin juni begaven de leden van de Admiraliteitsraad zich persoonlijk naar Veere om te controleren of het schip behoorlijk versierd en geëquipeerd was. Na afloop werden zij in de Campveerse toren op een copieus middagmaal onthaald.⁵⁵

Drie jaar later maakte men extra kosten voor de aankleding van het schip dat Louise de Coligny in juni 1594 naar Frankrijk moest brengen.⁵⁶ Zodra de reis bekend werd, begon de Vlissingse equipagemeester Cornelis Claess met de voorbereidselen. Voor het vervoer van haar bagage en haar paarden werden twee extra schepen ingehuurd en aangepast. Schilder Jacob Adriaensz kreeg opdracht de schans- en marskleden van de *Hondt* met toepasselijke heraldische motieven te beschilderen. Ook beschilderde hij een tentzeil om boven haar zitplaats aan dek te hangen. Timmerman Cornelis Jacobsz bracht enige voorzieningen in de kajuit aan. In de ruimte werden een schutsel met pilaren en een kist getimmerd en werd een aparte slaapplek aangebracht. Het secrete werd voor de prinses vergroot. De Admiraliteitsraad gaf opdracht de wanden van haar kajuit met groen laken te behangen.

Hierbij greep men duidelijk terug op oude gewoonten. Filips van Kleef beschreef in zijn traktaat van 1516 al hoe vlaggeschepen voorzien moesten zijn van voldoende tapijtwerken “en andere zaken” opdat een schip bij aankomsten en zegetochten van binnen en buiten opgetuigd kon worden zoals het voor een aanzienlijk persoon be-

54 Gedrukte notulen van de Staten van Zeeland, 16 jan. 1582.

55 ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 6152, 7 summa, rekeningen equipagemeester Veere, fol. 13 ev.

56 ZA, Rekenkamer C, inv.nrs. 6250, 6255, 34280 fol. 4. Resolutiën Admiraliteit van Zeeland, 26 mei 1594.

Detail uit een schilderij van de aankomst van Elisabeth Stuart en haar echtgenoot, Frederik van de Palts in Vlissingen op 13 mei 1613 door Adam Willaerts, 1623. National Maritime Museum Greenwich, foto auteur.

taamde.⁵⁷ Zeker wanneer bezoek aan boord ontvangen moest worden, was een naar behoren ingerichte kajuit van belang. In 1625 kreeg luitenant-admiraal Willem van Haultain dan ook een apart budget van de Staten van Zeeland voor de aankleding van het schip waarmee hij “naar het westen” zou varen. Bedoeld wordt hier de expeditie ter ondersteuning van de Franse koning tegen het opstandige Hugenotenbolwerk La Rochelle. Het bedrag was deels bedoeld voor de aanschaf van wimpels en vanen maar vooral voor de inrichting van de grote kajuit. Omdat Haultain zeker door veel vooraanstaande heren bezocht zou worden, diende de omgeving waarin hij zijn gasten ontving aan alle eisen te voldoen “tot bewaringe van de eere van het landt”. Ook de Staten-Generaal en de Admiraliteit van Amsterdam deelden in de kosten van de aankleding van Haultains kajuit. In totaal werd voor de verfraaiing van het schip £ 300 uitgetrokken.⁵⁸ Het concept van de magnificentia, waarbij het aanzien van de staat met behulp van uiterlijk vertoon werd hooggehouden, had men zich tegen 1625 volledig eigen gemaakt.

57 Zie noot 3.

58 Gedrukte notulen van de Staten van Zeeland, 8 maart 1625; ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 6580, fol. 191, 191v.

Samenvattend kan geconcludeerd worden dat scheepssier een structureel onderdeel vormde van de scheepsbouw, waaraan vanaf het laatste decennium van de zestiende eeuw in Zeeland steeds meer aandacht werd besteed. Van eenvoudige vlakvulling met geometrisch ornament was geen sprake. Integendeel, zeewezens, met bladgoud geaccentueerde wapens in bonte heraldische kleuren en voorstellingen die betrekking hadden op de naam van het schip waren alom op het water zichtbaar. Religieuze voorstellingen zoals vóór de Opstand gebruikelijk, kwamen niet meer voor. In hoeverre de Zeeuwse Admiraliteit op het gebied van scheepsdecoratie vooropliep, is door het ontbreken van archiefstukken van de andere admiraliteiten niet te achterhalen. Van standaardisering of enig streven naar eenvormigheid lijkt geen sprake. De exuberante beschrijving van de *Meerman* en *Meerminne* door Robert van Coninxloo in 1592 lijkt bij de ontwikkeling van de scheepssier een toonaangevende rol te hebben gespeeld. De kosten van de decoratie die hij op deze pinassen aanbracht, wekten weliswaar de ergernis van de Zeeuwse Admiraliteitsraad maar zijn werkzaamheden hadden tot gevolg dat schepen in de daaropvolgende jaren van binnen en buiten steeds rijker versierd werden.

De rol van de beeldhouwer nam vanaf de jaren negentig steeds verder toe. Tegen 1625 was zijn aandeel in de scheepsdecoratie niet meer weg te denken. De bij beschrijvingen en snijwerk gebruikte motieven en voorstellingen sloten aan bij de wereld van de zee, de naam van het schip, de Zeeuwse admiraliteit en de stad waar het schip was gebouwd. De wapens op de vlaggen en oorlogsschepen verwezen naar de soevereine Staat van Zeeland, Maurits als admiraal-generaal en opperbevelhebber van de vloot en wederom de plaats van herkomst. Het bezit van "schoone schepen van oorloghe" was in deze periode onlosmakelijk verbonden met visueel machtsvertoon en de wens de eer van het land tegenover de buitenwereld hoog te houden.

KATIE HEYNING is kunsthistoricus met als specialisatie kunstnijverheid. De laatste jaren heeft zij vooral gepubliceerd over de culturele geschiedenis van Zeeland. Sinds 1998 is zij conservator kunst en kunstnijverheid van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen.

De zaak van de gepreste schippers

Schadevergoeding tussen 1793 en 1805

HUGO LANDHEER

In dit artikel staan de claims centraal van enkele honderden schippers die tussen 1793 en 1795 gedwongen werden transportdiensten te verlenen ten behoeve van verschillende legermachten die actief waren op het grondgebied van de Bataafse Republiek. Hun schepen werden door het bevoegde gezag 'gerequireerd' of 'geprest'.¹ De schippers wier schepen geprest werden, hebben heel wat moeite moeten doen om betaling te krijgen. In sommige gevallen moesten zij jaren op hun geld wachten, een lot dat zij deelden met vele crediteuren van de staat.² De zaak van de gepreste schippers stond niet op zich. Terwijl de schippers op betaling wachtten, woedde een discussie over de juistheid van vergoedingen voor oorlogsschade. De achtergrond van die discussie vormde de financiële positie van de Bataafse Republiek, die als 'allertreurigst' werd omschreven. Daarnaast werd de Bataafse overheid opgezaald met taken waarvan maar de vraag was of ze wel konden of moesten worden overgenomen. Om de zaak nog ingewikkelder te maken, weigerde de Franse Republiek vaak te betalen. Er was dus veel overleg nodig om schot in de zaak te krijgen.

Pressen was al sinds de Middeleeuwen een gebruikelijke manier om de logistieke capaciteit van leger en marine tijdelijk uit te breiden.³ De vorst had het recht elke vrije burger op te roepen tot de oorlog wanneer hij dat nodig achtte. In een oorlogssituatie moesten de burgers schepen en bemanningen ter beschikking stellen. Voor het eerst gebeurde dat in 1252, toen Dordrecht werd verplicht enkele 'behoorlijk toegeruste' schepen te leveren. Ruim een eeuw later vorderde hertog Albrecht van Beieren (1336-1404) als graaf van Holland een 'zeer aanzienlijk getal van schepen voor zijnen tocht tegen de Vriezen'. Aanvankelijk kregen de steden geen vergoeding

1 Zie het lemma Pressen in: *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, deel XII ('s Gravenhage/Leiden 1931) 4062-4063.

2 In dit artikel wordt de term 'claim' of 'vordering' gebruikt als aanduiding voor een onbetaalde rekening in plaats van de toen gebruikelijke term 'pretensien', 'pretensies' of 'pretenties'.

3 J.C. de Jonge, *Geschiedenis van het Nederlandse Zeewezen*, deel 1 (Zwolle 1869) 3-9, 83-87 en 138-141.